

Јелица СТОЈАНОВИЋ*

ИДЕНТИТЕТ И СТАТУС СРПСКОГ
ЈЕЗИКА У ЦРНОЈ ГОРИ
(некад и сад)

0. Проблематика коју имплицира овако постављена тема рада јесте веома широка и комплексна. Подразумијева генетски, типолошки и вредносни аспект посматрања језичких појава, тј. шта језик јесте; из чега проистиче; шта је традиционалнокултурно језичко наслеђе; савремени језички процеси и процеси дјеловања у вези са језиком (међу које спада и однос друштвеног колектива према језику). Стабилна језичка ситуација може да проистекне једино ако се узму у обзир и уваже већина (или скоро сви) од ових параметра. Покушаћемо да укратко и прегледно укажемо на све ове аспекте са циљем да што цјеловитије представимо језичку реалност Црне Горе.

1. *Кратка историјскојезичка скица Црне Горе.* У границама данашње Црне Горе, као што је познато, налазе се територије које су некад припадале различитим формацијама српских земаља. Међутим, кроз историју су, како нам споменичка грађа показује (а на основу филолошког проучавања), ти простори књижевно и језички били међу собом повезани и у великој мјери уједначени, са незнатним варијацијама, које су зависиле најчешће не толико од формалних подјела или граница, колико од одређених преписивачких и писарских центара и средишта писмености. О овоме говори стара споменичка грађа (како везано за споменике писане народним, тако и за споменике писане књижевним¹, црквенословенским

---

* Ванредни професор на Филозофском факултету у Никшићу.

¹ Термин књижевни језик овдје узимамо у широком смислу ријечи (како везано за језик књижевности, тако и за језик богослужења у Српској православној цркви, па и језик шире писане комуникације).

(српскословенским, славеносербским, рускословенским/ типом српског језика). Старословенски језик српске редакције, затим славеносербски, Вуков књижевни језик у 19. вијеку, повезују српски језички простор различитих и удаљених простора (од приморја до крајњег сјевера).²

1.1. Поредџи разноврсне *српскословенске* рукописе са различитих и удаљених простора, и у дијахронији (у широком временском распону), примјеђује се да је српски језички простор међу собом (с обзиром на примјену језичких и правописних образаца) у знатној мјери јединствен (било да се ради о рашком, ресавском, или послересавском правописном обрасцу). То говори о томе да су преписивачки центри (и писарске школе) међу собом одржавале живу комуникацију, колико су то објективни услови дозвољавали (између осталог и промјеном мјеста боравка писара, размјеном књига и сл.). Границе између правописних школа не могу се строго поставити (како у простору тако ни у времену), нема јарког контраста, већ само поступних и дјелимичних прелаза.

Говорни простори српског језика наслиједили су и глагољску и ћирилску правописну и писану традицију, иако је глагољица рано почела да се повлачи из употребе пред практичнијом ћирилицом. У складу са тим биле су присутне и наслијеђене обје правописне тенденције, старија глагољска и млађа ћирилска (са извјесним другачијим рјешењима у односу на глагољски правопис). Осим што су се смјењивала писма, смјењивале су се и правописне тенденције и одлике које су нашле одраза у развоју српског правописа.

У црквенословенском (а ослоњеног на њега, ни у народном језику) што се правописа тиче после 12. вијека није било крупнијих промјена, али је било варирања и благих реформи (и модификација). Иновативне црте (у домену правописа) које су се најчешће стварале на истоку шириле су се и прихватале све до најзападнијих дјелова српског говорног подручја. Овдје имамо у виду узусе (и иновације) како везане за појаву тзв. *рашког правописа* (с краја 12. почетка 13. вијека), тако и за *ресавску преписивачку школу* (с краја 14. вијека) са својим правописним иновацијама.

1.1.1. Што се тиче *рашког* правописа³, познато је да се у његовим правописним начелима фаворизује наслијеђена ћирилска правописна

² Радоје Симић, Бранислав Остојић, *Основи фонологије српскога књижевног језика*, 29.

³ На самом почетку 13. вијека реформисан је правопис. Уствари, он је сређен и кодификован тако да што боље одговара српској редакцији старословенског језика (уз већи ослонац на ћирилску правописну традицију). Овај рад на језичкој реформи везује се за име Светог Саве и у науци је познат као *рашки правопис*.

традиција, да се рашки правопис усталио најраније на истоку српског језичког простора (у Рашкој) и да се временом ширио ка западу (гдје је у том истом периоду доминирао архаичнији правопис у основи којег је више правописних начела блиских глагољској правописној традицији). Тако од споменика с краја 12. вијека, у *Вукановом јеванђељу* има знатно

Особености рашког правописа за разлику од ранијих источних и дуже задржаних западних тенденција су: 1. Најранија особеност и најдоследније примјењивано правило – разликовање тзв. „непокривеног” вокала (на почетку ријечи и слога) од „покривеног” (иза сугласника) што се огледа у употреби за покривени – непокривени положај сљедећих парова: *о; – ю ... а – па ... е – к ... о – ѡ ... ы – и | ѝ сл ы и. ѝ ако. дѣдати. подѝ в... ктеро; . кланѝ к. оубикнѝ... юже. мою ... шко. шгнѝм ѝ. заведешѝва. безоумнѝи ...*; 2. разликовање позиције мек сугласник + вокал од позиције тврд сугласник + вокал, тј. писање лигатура *ю-ѝа-к* иза палаталних сугласника. Овим се први принцип (за покривени – непокривени положај) нарушава, а први принцип доприноси донекле тежем продирању другог правописног правила: *любѝкнѝ.въ збранѝше. любѝашѝ* (*ю* се у овом положају скоро досљедно пише, *ѝа* је често, *к* рјеђе: *земѝк. ближнѝк*). Ово се правило (у односу на прво), поготово у почетку, примјењује са знатно мање досљедности, и његова се примјена устаљује у току 14. вијека на крајњем истоку, а све се више и досљедније током времена примјењује и на западу. 3) Одсуство „ђерва”, а за гласовне вриједности *ћ* и *ђ* коришћење различитих графичких рјешења (нпр. *тисуѝа, Крусиѝк, помоти ...; освобаѝа, оутверѝение, медоу...).*

Текстови писани народним језиком. У текстовима са подручја *Босне* претеже у 12/13. вијеку писање *јата* у гласовној вриједности *ја*, *е* у гласовној вриједности *је*: *ѝ. приѝтел ѝ. диѝк. еѝан ѝ гелие. дѝсноѝе...*

У хумским и зетским из овог периода такође: *моѝ. приѝтел ѝ стѝво. ѝковѝ. еѝангелие. моѝга. людиѝ* али се среће и ријетко: *андреѝа. к вангелие. сиѝк.*

У текстовима са подручја *Далмације* има нешто више примјера са лигатурама него са подручја *Хума*, а још више (мада су ипак ријетке) са подручја *Дубровника*:

Далмација: ѝже. достоѝниѝ. ѝми ѝ его. еѝинѝ. марие. поклонение.: али и рјеђе: *краѝ. сѝдѝа. кѝе. свок. к*

Дубровник: азѝ. приѝтель. моѝ. ѝбетованиѝ. вѝрѝемо. егоѝа. поклонение.: али и (иако рјеђе): *ѝзѝ. ѝако. приѝтеломѝ. ѝа. нѝкок. кѝоѝ сиѝ*

У повељама са *Рашког* подручја само у најстаријим текстовима претеже писање *јат* и *е*, а у свим осталим је доминантније писање лигатура: *ѝзѝ. моѝ. милеѝахѝ | твоѝ. прѝтельѝ сѝѝаѝшѝ. прѝаниѝмѝ. дѝланиѝа. ѝако. благоѝазниѝѝ* */// есмѝ. своѝи. божиѝмѝкѝше. свѝдѝаниѝк. кѝинѝ. моѝк...*

Писање лигатура је знатно рјеђе иза палаталних сугласника, чак и у *рашким* споменицима (у односу на отворен положај): *Босна* (само један примјер): *крѝстителѝа кралѝм; Хум: земѝла. дѝвланиѝа. неѝспѝњена. кралѝмѝ;* *Далмација: немана. крала ѝ неѝа. горнеѝа. вранкѝво. ѝерпенѝк топѝанѝк; Дубровник: боѝларими. поставѝламо. земѝлаѝхѝ. кѝѝѝа. ѝ земѝле. кралѝвѝста. ѝмоѝлена* *Рашка: ближнаѝго. забавѝлати. ѝ земѝѝан ѝ. кралаѝ. всѝдр ѝж ителѝа. горѝна... моѝлениѝ. любѝлениѝ. него. ѝ ѝѝмѝлѝкѝнѝмѝ нѝ*

више одлика које би биле одлика рашког правописа (одсуство *ћерва*, писање лигатура...), а у *Мирослављевом јеванђељу* (нарочито у појединим дјеловима) више одлика тзв. архаичнијег (западнијег) правописа. Али, *Бјелополско четворојеванђеље* с краја 13. вијека (из ризнице манастира Никољца у Бијелом Пољу) представља споменик са најдоследнијом примјеном рашког правописног модела од свих до сада описаних српскословенских рукописа. Тако и *Чајничко јеванђеље* (крај 14. вијека), из тзв. босанске скупине, показује недоследност у примјени правописних образаца: у једним сегментима има више црта рашког правописа, а у другим готово досљедно се примјењује архаичнији правописни образац (за који се често користи термин босанско-хумски). Итд, итд...

Оно што се, према описаним и анализираним споменицима са српског подручја, може закључити јесте да нијесу постојале „чисте“ језичке ортографске школе, поготово уколико се било које средиште посматра дијакхронијски, већ тенденција поступног смјењивања новијим (источним) рашким правописом старије ортографије (дуже присутне, задржане и примјењиване ка западним крајевима). Колебљивост и неуједначеност је за ранији период карактеристична за средишње области (Зета, Хум), а касније се шири и на подручје Босне, па су се уједначенија правописна начела постепено усвајала у свим српским земљама. Адекватније речено, то није смјењивање, колико уношење новијих, практичнијих и јаснијих рјешења рашког правописа ка западу (обрнутих процеса није било), те његова све већа стабилизација и досљеднија примјена у дијакхронији на истоку.

1.1.2. Слично је и са *ресавским* правописним рјешењима⁴. Ресавски правопис је проистекао на двору деспота Стефана Лазаревића, и одатле

⁴ При крају 14. вијека јавља се на простору српског језика нови правопис, који је по тадашњем центру преписивачке и преводилачке дјелатности добио име *ресавски правопис*. Изузетно успјешна ресавска школа, која је радила у кругу манастира Ресаве (данашња Манасија), била је највећа и најбоље организована скрипторија српског средњег вијека, а свакако и једна од најистакнутијих скрипторија тадашње Европе. Створена је за вријеме владавине деспота Стефана Лазаревића, окупљала је учене људе из земље и иностранства, који су допринијели стварању трећег типа српског средњовјековног правописа. Овај правописни образац се брзо ширио од истока према југу и западу српског говорног подручја тако да су се његова правописна рјешења убрзо нашла примјену и на подручјима Зете, Хума ...

Према многобројним српским рукописима 15. и 16. вијека могу се уочити и представити основне особине овог правописног типа. У поређењу са текстовима претходних раздобља ови рукописе одликује употреба грчких слова **Θ**, *пси*, *кси*, *ижице*, досљедније разликовање *о* од *омега*, правилнију употребу слова **ѕ** *ело* у

се ширио и налазио примјену на широком ареалу српског језика. Обје правописне школе (рашка и ресавска) сачуване су и препознатљиве кроз богато насљеђе. Због тога је за *послересавски* период карактеристично прожимање обје правописне традиције. Писари су упознати и са једним и са другим правописним обрасцем тако да споменике из овог периода одликује донекле блажи (и флексибилнији) однос према норми (неки су споменици вјернији старијем рашком правописном моделу, неки, што је чешће, новијем ресавском), али су честа одступања и од ресавских правописних начела.⁵

Сви поменути правописно-језички типови карактеристични су за широк ареал српског језика, па и за просторе који се данас налазе у саставу Црне Горе (судећи према сачуваним и проученим споменицима). О томе нам говоре споменици српкословенског језика из различитих периода, који су са језичке стране испитани и обрађени (како они везани за доресавски период: *Мирослављево јеванђеље*, *Дивошево јеванђеље*, *Бјелополско четворојеванђеље*, тако и они везани за ресавски и послересавски: „*Псалтири*” из *штампарије Црнојевића* (крај 15. вијека), *Врхобрезнички рукопис* (из манастира Свете Тројице код Пљеваља, из средине 17.

функцији бугарског изговора тог слова у извјесним ријечима (**сѣѣзда**); употреба **ѣ** који није постојао у рашкој редакцији и то у смислу бугарског правописног правила на фонетским мјестима, у првом реду у предлозима и префиксима (**ѣ** на крају ријечи); употреба **ї** испред *ј* и *и*; употреба спиритуса и акцената; потпунијег фиксираног система интерпункције итд. Највјероватније је да је за формирање овог правописа везано име српског патријарха Јефрема, рођеног у Бугарској, а препознатљив је утицај бугарског Јефтимијевог правописа на ресавски. Преписи из „ресавске школе” одликују се нормираном ортографијом и високом мјером опште сређености и поузданости.

Српски правопис у 16. вијеку (судећи према различитим рукописима из тог периода) одликује присуство књига и са рашким и са ресавским правописом. То је утицало (судећи према рукописима који су испитани) на недоследнију примјену одлика ресавског правописа, одликују га дјелимична напуштања одређених правила везаних за ресавски правопис и колебања у примјени ресавске норме, као и преплитање и смјењивање рашких и ресавских правописних образаца. Најчешћа одступања у односу на претходне образце јесу – колебање у употреби лигатура **ѣ • љ**, *дебело јер* се недоследније употребљава (или се скоро не употребљава) према ранијим правописним обрасцима. Овај период се често означава као период *послересавског правописа*.

⁵ Петар Ђорђевић, *Историја српске ћирилице*, Београд 1971, стр. 204-206, Владимир Мошин: „*Револуције*” у *историји српског правописа*, Библиотекар бр. 15, Београд 1964; Вера Јерковић: *Српска Александрида, Палеографска, ортографска и језичка истраживања*, Београд 1983, стр. 15.

вијека), *Грешних спасеније* (споменик намијењен манастиру Тушимља у Дробњаку, такође из средине 17. вијека) и многи други.⁶

1.2. Сличне тенденције карактеришу и *рускословенски* и *славеносрпски* правописно-језички и књижевни образац. Одлике ових типова (нарочито славеносерпског) налазимо не само код писаца на крајњем сјеверу (у јужној Угарској) гдје је најраније прихваћен и заживио овај тип него и у најјужнијим дјеловима српског језичког простора.

Славеносрпски језик настао је из потребе да се пише језиком који ће бити разумљив читаоцу. Разумљивост, сагледана у контексту дотад владајуће рускословенске писмености, морала је подразумевати приближавање народном језику, тј. посрбљавање црквенословенског језика. То се огледало углавном у прилагођавању и адаптацији рускословенских језичких елемената српском језичком стању. Тако је управо и настао славеносрпски језик: мијешањем црта рускословенског језика и српских језичких елемената. Овај језички тип је, опет, уз значајне промјене, живио до коначне велике модификације – Вукове реформе.

У предвуковском периоду језик се испољавао и остваривао на три донекле различита начина: као *црквени* (са доминацијом рускословенских елемената); *граждански* (славеносрпски) и *народни*.

„Срби су у XVIII век ушли са два језичка израза у писмености, српскословенским и народним. То двојство је око 1700. године имало већ петовековну традицију... Усвајањем рускословенског није се прекинула пракса писања на српском народном језику”⁷ На народном језику су

⁶ Ст. Куљбакин: *Палеографска и језичка испитивања о Мирослављевом јеванђељу*, Посебна издања СКА, књ. ЛП, Сремски Карловци 1925. године; Ирена Грицкат: *Дивошево јеванђеље*, Јужнословенски филолог XXV, Београд 1961; Јелица Стојановић: *Ортографија и језик Бејлопољског четворојеванђеља (13/14. вијек)*, Подгорица 2002; Јасмина Грковић – Мејдор: *Језик „Псалтира” из штампарије Црнојевића*, Подгорица 1993; Јелица Стојановић: *Обиљежавање старог вокала јат и његових континуаната у споменицима писаним српскословенским језиком на (и)јекавском говорном подручју*, Србистички прилози, Зборник у част професора Славка Вукомановића, Београд 2005. године; Јелица Стојановић: *Неке језичке одлике рукописа Грешних спасеније (манастир Тушимља у Дробњаку, 17. вијек)*, научни скуп На извору Вукова језика, Жабљак 2006, у штампи; Јелица Стојановић: *Неке језичке особености Врхобрезничког летописа*, ЦАНУ, Гласник Одјељења умјетности, у штампи.

⁷ Павле Ивић: *Преглед историје српског језика*, Сремски Карловци – Нови Сад, 1998, стр. 105. и 136.

у овом периоду написали нека од својих дјела Захарије Орфелин⁸, Јован Рајић⁹, Василије Димитријевић. „И Доситеј Обрадовић је смело и на велика врата увео народни језик у српску књижевност. Његова књига *Живот и прикљученија* била је не само написана тим језиком него је садржала и јасан програмски став да ‘учени људи ваља да на простом језику пишу’, ‘јер тако мало по мало обикнуће се сав народ мислити и расуђивати сврх сваке ствари’”.¹⁰ „У целини узев, народни језик у српској књижевности XVIII века је шумадијско-војвођански дијалекат са већином данашњих особина... Систем жанровског распореда језичких типова поготово нарушавају писци који су увек писали народним језиком, такви као Доситеј, Мушкатиrowић и Емануил Јанковић. Такође је и у дјелима и списима Василија Петровића карактеристично укрштање руских и црквенословенских елемената)¹¹; у дјелима Светог Петра Цетињског и Његоша, осим елемената народног језика има доста црквенословенских елемената.¹²

1.3. *Вукова језичка реформа* значила је донекле одступање у односу на затечену књижевнојезичку ситуацију, али највише у односу на сла-

⁸ Александар Младеновић: *Прилог проучавању Орфелиновог језика*, Зборник МСФЛ III, 1969, 153/174; С. Стијовић: *О међусобном односу неких рускословенских и српкословенских особина у Орфелиновим песмама*, Прилози ПЈ 6, 1970, 19-30.

⁹ „Иако историјат савременог књижевног језика, опште је познато, припада периоду од Вуковог времена наомамо, ипак се у овом погледу не може занемарити оно што је било пре Вука, бар не писци из Војводине (не умањујући значај других), који су писали у великој мери народним језиком а који се у многим особинама огледа у нашем данашњем књижевном језику... Посматрано у том светлу, испитивање народног језика познатог војвођанског писца Јована Рајића (1726-1801) несумњиво је од важности. Под његовим српскохрватским језиком треба подразумевати, с једне стране, његов највећим делом народни језик – дијалекатске особине са данашњег аспекта – који је у то време називан «простонародни». С друге стране, под тим именом треба подразумевати многе језичке одлике које се налазе у његовим делима на народном језику а које се подударују са одговарајућим у нашем савременом књижевном језику...», Александар Младеновић: *О народном језику Јована Рајића*, Нови Сад 1964, стр. 9.

¹⁰ Ивић, исто, стр. 139.

¹¹ П. Ивић, *Српски...*, 167.

¹² „Није Вук први који се залагао за промоцију народног језика у књижевности. Од самих почетака српске писмености народни језик се често употребљавао да би допунио, а каткада и заменио црквену реч. Кад су почетком 18. века Срби у Јужној Угарској почели радити на обнови културе, почео је оживљавати и њихов стари, српкословенски језик, али се уз њега употребљавао и нови народни језички израз», Радоје Симић, *Правопис српскога језика. Између нада и успона*, Никшић 1995, стр. 3.

веносрпски као језички образац који је доминирао прије свега у књи­гама црквене садржине, а у знатној мјери и у текстовима са књижевно­умјетничким садржајем. (Нека од књижевних дјела писана су српско­словенским, али је један велики број писан и народним језиком, како на простору Србије тако и на просторима који су данас у саставу Црне Го­ре). Дакле предвуковски период повезивао је ове просторе паралелним постојањем два језичка (функционално раслојена) типа. Вукова језич­ка реформа представљала је фаворизовање другог језичког типа који је био карактеристичан за текстове углавном свјетовне садржине, који су писани српским народним језиком, са доминацијом (мањом или већом) одлика народних говора. Истовремено, Вук се умногоме, када је недос­тајала форма у народном говору, користио црквенословенизмима (цр­пио је језичко благо из црквенословенског, надомјештао и удопуњавао „недовољност” народног језика). Вукова реформа и народни језик (као стандардни и књижевни) заснован на источнохерцеговачком дијалекту (који је Вук одабрао као основицу српског књижевног језика) прихва­тају се како у Србији, тако и у Црној Гори (а и знатно шире).

Како налазимо код М. Ковачевића: „Новаковићевим чином српски Вуков (ск)и књижевни језик постао је (и до данас остао) двоизговоран: ијекавски и екавски... Стојан Новаковић је 1888. године при аргумен­тацији за стандарднојезички статус екавице нагласио да је у српском књи­жевној језику ‘сва разлика изговор једнога слова у неким речима. С то­га не само да не може бити разговора о *дијалекту*, кад се хоће да гово­ри о оној разлици која сад двоји јужни и источни говор у српској књи­жевности, него се та разлика не може с разлогом звати ни *говором*; њој би највећма приличило називање *јужнога* и *источнога изговора*’. За Но­ваковића, дакле, разлика јужнога и источнога изговора у српском језику никако не ‘повлачи’ за собом и разлику у његовој дијалекатској основи­ци, па чак ни разлику у говору... Значи ли ‘двоизговорност’ истовреме­но и ‘дводијалектност’ основице српског књижевног језика...”¹³

Овај кратак преглед стања и тенденција којим су у најкраћем кроз историју представљени простори садашње Србије и Црне Горе (а и ши­ре) илустративно говори о јединству српског књижевног језика и проце­са у вези са књижевним језиком.

2. И на *дијалекатској равни* говорни простор Црне Горе се сасвим лијепо уклапа (у уклапао се кроз историју) у шири континуум српског је­зика чинећи његов нераскидив дио; – ниједан говор, или дијалекат, не

¹³ Милош Ковачевић: *Списи о стилу и језику*, Бања Лука 2006, 287.

завршава се на границама Црне Горе, ниједан од њих није „само црногорски”, нити је „општецрногорски”, како се тежи ненаучно представити у неким радовима. У саставу Црне Горе су подручја која су припадала кроз историју различитим формацијама; сачињава је велики дио територије који је некад припадао Хуму (Херцеговини): дио који данас обухвата више од пола Црне Горе (а уз то и широке ареале југозападне Србије, широке просторе Босне и Херцеговине, Хрватске и који је у основи нормативног, стандардног језика); дио који је припадао Рашкој, дио старој Црној Гори, Зети, Брдима... Све је то, у знатној мјери, утицало и на дијалекатске диференцијације које данас дијеле простор Црне Горе, а истовремено повезује са језичким ареалима изван њене садашње територије.

Најупечатљивија диференцијација јесте она која дијели Црну Гору на два дијалекатски различита типа, архаичнији (говори зетско-сјеничког типа) и прогресивнији источнохерцеговачки тип (који је Вук узео за основицу српског језика). Ова два говорна типа међусобно се разликују многим језичким цртама и повезују се са осталим говорним подручјима изван граница Црне Горе на дијалекатском плану. Нема ни једне језичке црте која би била карактеристична само за говоре Црне Горе, већ се свака простире много шире. Тако је и тзв. јекавско јотовање (типа *ћерати*, *ћевојка*) углавном и изговор *с* и *з* особина ијекавских говора почев од Бања Луке, Далмације, Кордуна, Баније, Лике, Босне, цијеле западне Србије, *s* је присутније у косовско-ресавском него у зетско-сјеничком дијалекту (а управо се ове црте потенцирају као „црногорске”).

3. *Именовање језика на простору садашње Црне Горе*. Што се традиционално-културне идентификације и именовања тиче, језик на простору садашње Црне Горе, откад се и кад се именује, звао се искључиво, и једино, српски (у једном периоду као службени – и српскохрватски, мада у народном именовању тај назив никада није заживио). О томе имамо многа свједочанства: од Црнојевића, Ободске штампарије и њених посленика; српски се језик звао и за вријеме владарске лозе Петровића итд.¹⁴ Једино се за вријеме италијанске окупације за вријеме Другог

¹⁴ Наводимо само неколико примјера, илустрације ради: – Тако, нпр. везано за тестамент *Ђурђа Црнојевића* (15. вијек) његова удовица каже: „*остварено преко вјеродостојног преводиоца, са споменутог језика српског на латински, јер је тај тестаментирани запис био и јесте написан на споменутом језику српском, властитом руком, од самог покојног господина Ђурђа Црнојевића...*”; – *Божидар Вуковић Подгоричанин* (Ободска штампарија и оснивач штампарије у Венецији): у *Поговору Молитвослову* из 1520: *зажељех и наша српска слова ... такође у типарима саставити*; – *Јеролим Загуровић* из Котора у *Поговору Псалтиру с*

свјетског рата, од италијанских власти почео провлачити и појављивати термин *лингва монтенегрина*. Дакле, „назив српски има лингвистичко, али и етнолингвистичко покриће у аргументима,¹⁵

Српски је био службени језик и језик јавне и приватне комуникације у Црној Гори за вријеме Књажевине и Краљевине Црне Горе.¹⁶ „У раздобљу Краљевине СХС, потом Краљевине Југославије (1918-1941) године, на подручју Црне Горе примјењиване су одредбе централизованог уставног система југословенске заједнице (српскохрватски, српскохрваткословеначки, југословенски).¹⁷ Уставно дефинисање језика, службена и јавна употреба у Црној Гори после Другог свјетског рата дужи низ година нијесу прецизно и једнозначно прописани и усаглашени. „*Крајем 1945.* уставотворна скупштина на Цетињу усвојила је Устав НР Црне Горе. Одредбама истог устава формално-правно није дефинисан назив службеног језика. Међутим, у десетом поглављу Народни судови, у чл. 113. дословно се каже: ‘Поступак пред судовима води се на српском језику...’ На основу увида у *школска свједочанства* основних, средњих и стручних школа издатих у Црној Гори у послеријатном периоду види се да је наставни предмет Српски језик и књижевност именован у школским свједочанствима без одреднице: хрватски,¹⁸. Тако је све

посљедованијем из 1569: *Заврших ово дјело које се зове Псалтир на грчком, а на српском језику – Певац; – Петровићи: Његош: Српски пишем и зборим.* Године 1836. издаје се *Српски буквар ради учења младежи црквеном и грађданском читању; Српска граматика за црногорску младеж.* Из 1876. у распореду предмета на Женском институту на Цетињу стоји: *Српски језик*; у званичном основношколском уџбенику из 1868: *Прва знања за основне српске школе; – Краљ Никола: У Закону о народнијем школама у краљевини Црној Гори* стоји: „У основној школи уче се ... *српска историја, српски језик...*, итд;

О помену српског имена и имена српског језика у историји (везано за Црну Гору) видјети и код Драгољуба Петровића (*Школа немушког језика*, Нови Сад 1995, стр. 48. и 64).

¹⁵ М. Ковачевић, *Против...*, 54.

¹⁶ «За разлику од Хрватске и Славоније, гдје су се у другој половини 19. вијека водиле борбе за назив језика, па су у јавном и службеном оптицају били различити називи (хрватски или српски, хрватски), те Далмације, гдје су, поред италијанског, у званичним актима све чешће помињани и називи српски или хрватски, односно српско-хрватски, – у Србији и Црној Гори језик је називан само српским именом, и под тим именом обављао је све функције књижевног и службеног језика», Милош Окука, *Српски на кризном путу*, Источно Сарајево 2006, 44.

¹⁷ Предраг Вукић: *Српски језик у уставном поретку Црне Горе*; Слово, година IV, бр. 12, 25

¹⁸ Исто, 27.

до Новосадског договора (1954) откада се службени језик почиње именовати и као српско-хрватски. „Назив и статус службеног језика у Републици није нормиран посебном одредбом ни у Уставу Црне Горе из 1963. године. Ипак, службени језик узгредно се помиње у десетом поглављу Уставност и законитост, у чл. 217. истог устава, у коме се, поред осталог, каже; ‘Државни органи и организације које врше послове од јавног интереса воде поступак на српско-хрватском језику’.”¹⁹

У новом уставу СР ЦГ из 1974. назив службеног језика експлицитно је дефинисан у чл. 172: ... У СРЦГ у службеној употреби је српско-хрватски језик ијекавског изговора (дакле, након усвајања *Декаларације о називу и положају хрватског књижевног језика* 1968, и исте године када је Хрватски Устав усвојио формулацију о језику ‘у јавној употреби’ у СР Хрватској: хрватски књижевни језик’ ‘који се зове хрватски или српски’. Године 1975. у Скупштини Југославије формиране су секције за језике: 1. српскохрватски (Србије и Црна Гора), хрватски (Хрватска), српскохрватски/хрватскосрпски (Босна и Херцеговина). Први пут је промовисано начело двају писама: ћирилица и латиница.²⁰ „До суштинских промјена у називу службеног језика у Црној Гори дошло је након распада југословенске федерације 1991: У службеној употреби је српски језик ијекавског изговора. Дакле, службени назив језика именован у уставу Црне Горе након Другог свјетског рата приближно је једнак број година носио назив српскохрватски и српски. Без обзира на уставно именоване у народном именовану егзистирао је назив српски језик.

4. *Опредјељење друштвеног колектива.* Политици према језику каква се води у Црној Гори не иде у прилог ни онај најлабавији (и никад сам довољан /у стабилним друштвима, и друштвима која теже језичкој стабилности/) социолингвистички критериј, познат као општедруштвена прихватљивост или „самоопредјељење говорника”. Наиме, у Црној Гори се 63,9% становника на посљедњем попису изјаснило да говори српским језиком: 32% становништва национално се на посљедњем попису изјаснило као Срби (језик – српски), 40% као Црногорци (више од 80% језик – српски). Везано за ове податке, поставља се питање како уопште спровести замишљени пројекат (тј. промјенити име језику) а не повриједити не само права језика него и права говорника српског језика у Црној Гори, а и права Црне Горе да има стабилну и утемељену језичку ситуацију.

¹⁹ Исто, 27.

²⁰ О овоме детаљније – Милош Окука: *Српски...*, 227.

5. *Актуелна дешавања у вези са језиком и језичком политиком.* Посљедње двије године на дјелу је својеврстан експеримент у вези са статусом и идентитетом језика у Црној Гори (супротно од свих досад представљених параметара). Одлуке (на разним нивоима) везане за (пре)именовање и „доименовање” српског језика у јавној и службеној употреби доносиле су се нагло, без аргумената и утемељења, из одређених (политичких и државних) центара моћи (потпомагане неким невладиним организацијама и институцијама):

Министарство просвјете и науке у марту 2004. године доноси одлуку да се промијени име наставног предмета (који подразумејева име службеног, стандардног језика) *Српски језик у Матерњи језик*, дакле – без имена (а име језика се уписује по жељи ђака, родитеља и сл.); пола године касније се уз матерњи уносе, као званичан назив предмета, четири тзв. одреднице (*српски, црногорски, хрватски, бошњачки*), при чему сваки има право (према образложењу) да одабере на крају школске године име за „језик” које хоће. Ово се и спроводи у пракси. Тиме се у једном важном домену јавне употребе уводи име за језик „црногорски” – без икаквог покрића (није се чак ни покушала спровести било каква врста стандардизације, нормирања, идентификације...).

Сада се са образовног и школског система прелази се на Устав и покушај (пре)именовања службеног језика. На реду је још један (политички) потез на коме се управо ради: пошто-пото уписивање у Устав имена за „језик” – „црногорски”. У скорашњем *Нацрту Устава*²¹, *Члан 12 (Језик и писмо)* стоји: „У држави Црној Гори у службеној употреби је црногорски језик”. Однедавно је почела скупштинска расправа у вези са именовањем службеног језика. Осим потенцирања назива *црногорски*, актуелни су и предлози да се службени језик у Црној Гори зове *српки или црногорски (српскоцрногорски, црногорскосрпски, српски односно црногорски)*.

Дакле, овдје се провлаче двије тенденције и питања у вези са тим: 1) Шта „језик”, „језички стандард” (условно речено), треба да буде? 2) Како језик треба да се зове?

1) Када се прокламује назив „црногорски” сретачу се различита „опредељења и виђења” шта би то требало да буде, 1. Унијети „новине” у стандард (српског језика уз промјену имена): 1.1. „Остварити” посебност увођењем нових словних знакова за гласовне вриједности (за „фоне-

²¹ „Експертски текст Устава Републике Црне Горе” (Ову везију текста Скупштине је доставио Савјет за уставна питања), Дан, Специјални додаток, ---септембар, 2006. године.

ме”, одн. „алофоне”): с’, з’, s; 1.2. Као „посебитост” увести „само” јотоване облике типа *ћерати*, *ђевојка*; 2. Српски језик (и језички стандард) просто преименовају у црногорски (или црногорскосрпски), тј. бесправно и неосновано промијенити устаљено име за језик.

Дакле, иако се провлачи „име за језик” „црногорски”, не успијевају да одреде (нити да се договоре) шта би то могло да буде, шта би требало „прокламовати” и нормирати, како то спровести у пракси и спровести дистинкцију (!) у односу на постојећи српски језик (и језички стандард), како, ако би до тога дошло, (на „добробит” Црне Горе) подијелити говорнике опредијељене за једно или друго...

Ако ситуацију у Црној Гори поредимо са једном од најкомпликованијих у свијету везано за однос према језику и именовању „језика”, а то је ситуација коју је карактерисао службени (бивши?!) српскохрватски (који, како каже Р. Бугарски, „представља са социолингвистичког становишта занимљив случај и у међународним размјерама,²²) можемо закључити да оно што се са језиком дешава у Црној Гори нема паралела чак ни у овом контексту. Након „потискивања” имена српскохрватски језик и промовисања „нових језика” (који су оквалификовани као политички језици, иако остаје нејасно шта је то, уопште, политички језик), односно „варијаната”, вршено је њихово нормирање и стандардизација (или покушај нормирања и стандардизације), а затим промовисање, или покушаји промовисања у службене језике (или варијанте). То у Црној Гори (из многих разлога) није био случај. Уведено је (само?!) име – „црногорски” (за неодређени и/ли/ могући садржај за „језик”). Поставља се онда питање којем „стандардном варијетету”, или „полуваријетету” је једнак (или би требало да буде једнак) „црногорски језик” или од којег је различит (или чиме је једнак и чиме је различит), на шта се ослања, из којих приручника се о њему можемо обавијестити, итд.

5.1. „Образложења” за промјену језика и (ли) имена језика: Прије осамостаљивања основно „образложење” је било да да је именовање језика (некакво неодређено) демократско право (народа, нације, групе појединаца – од нпр. 20%). Најчешће се могло чути да свако има право да зове језик својим именом, да је то (свачије) демократско право (без појашњења шта то значи), затим да свака нација има право да свој језик зове тзв. својим именом (овдје чак и насупрот становницима Црне Горе који су се опредијелили национално као Црногорци, а писали /чак 80%/ – је-

²² Ранко Бугарски: *Језик од мира до рата*, Београд 1995, 45.

зик српски).²³ Као што је општепознато, карактеристика савременог поимања односа нације и језика (и савремена слика свијета што се тиче односа: нација – језик) јесте да се ти односи веома често не подударају и не поклапају (нити обавезно морају да се преклапају и подударају).

Након осамостаљивања, у Црној Гори је наступио (и у оптицају је) нови „аргумент”: „Име језика једнако је (треба или мора да буде једнако) имену државе”. Држава треба да „ојача” језик, односно језик треба да „ојача” државу, са „паролом”: „Држава даје снагу језику!”, и обрнуто). Промовисање оваквих међуусловљености најчешће је пратило „објашњење” типа: да је то логично, да је то нормално; да су сви у окружењу назвали језик по држави (иако знамо да српски није изведен од Србија /имена државе/ него од етнонима Србин; не постоји нпр. босанскохерцеговачки језик, а постоји Босна и Херцеговина...). Осим тога, познато је да се име језика не изводи од имена државе (како то налазимо код нпр. Милана Шипке²⁴), него од имена народа (тако је нпр. језик Француза – француски, Чеха – чешки, језик Руса – руски, Италијана – италијански...); даље не постоји аустријски, швајцарски, белгијски, амерички, бразилски, алжирски..., иако постоје државе са тим именом; није постојао црногорски за вријеме независне Црне Горе; југословенски је као термин трајао незнатно у односу на трајање Југославије... Углавном се у Црној Гори све завршава на тим „аргументима”, које би требало као аксиоме прихватити и са њима не полемисати.

5.2. Тзв. *компромисним рјешењима: српски или црногорски (српски односно црногорски, српскоцрногорски / црногорскосрпски)*, се „термини” српски и „црногорски” (као име/на/ за језик) стављају се у равноправан однос, однос који би требало да подразумејева подударност, синонимичност, истозначност (јер везник *или /као и односно/* овдје уп-

²³ Оно што је карактеристика савременог поимања односа нације и језика јесте да ти односи не морају (и не треба, поготово ако су у нескладу) да се подударају. О таквом суодносу најбоље свједочи савремена слика свијета. У данашњим одређењима ти се односи разилазе и преплићу на различите начине: једним језиком често се служи више социјума – нација, или држава (нпр. енглески, шпански, њемачки, португалски, арапски... службени су језици /сваки понаособ/ за велики број социјума); један социјум (нација или држава) може да има више језика (нпр. Швајцарска). Енглески је, тако, данас једини званични језик, или један од званичних језика, у неких 45 држава и великом броју нација; – шта би се десило када би се ту примијенило ово наше «златно правило» и енглеском језику свака држава или нација «дале» свој државни и национални предзнак?! Или када би енглески језик у САД-у свако могао да зове својим националним именом!?

²⁴ Милан Шипка, *Језик и политика*, Београд 2006, 145.

раво носи то значење). Како налазимо код М. Ковачевића: „Највећи недостатак тог термина јесте неистинитост... Термин ‘српски или црногорски’ семантички је аналоган нпр. термину ‘правопис или ортографија’. А свакоме, ко је у лингвистици више је него јасно да термин ‘српски или црногорски’ нема никакво научно упориште, јер одредница српски упућује на ‘лингвистички’ и ‘политички’ језик, а одредница ‘црногорски’ чак ни на политички него само на политикантски језик (јер нема правнополитичку, али ни социолингвистичку потпору ...”²⁵. Овим се жели, очигледно, термин „црногорски” придодати уз српски. И умјесто мукотрпног, скупог рада на некој новој норми, који захтијева ангажовање великог броја стручњака, видјели би каквој норми, (макар и преписујући граматике, рјечнике, правописе српског језика...), лакше је уз српски (пошто-пото, на овај начин) убацили и црногорски као име за језик. И онда временом само одбацили један од назива (није тешко погодити који), те да тако српски „постане” (и) „црногорски”.

Назив овог типа покушава се образложити прављењем „паралеле” са: *српскохрватски, српски или хрватски*. Међутим, треба имати у виду да је процесима ширења (а и усвајања?!) термина српскохрватски претходио (или их пратио) макар какав-такав договор двије стране (вођен политиком братства и јединства, и који је Хрватима, као што се показало, био само прелазна фаза), а да се овдје и не покушава остварити комуникација (јер је више него јасно да је бесмислено и да би било безуспјешно) са осталим просторима гдје је званични језик српски, нити са Србима у Црној Гори, нити са 64% становника Црне Горе који су се определијели за назив језика – српски, па се поставља питање, са ким се, уствари, то прави компромис (одн. за кога је назив *црногорскосрпски, српски или црногорски, српскоцрногорски...* компромисно рјешење). И гдје је наука у контексту (овог) компромиса?!

5.3. Сада је питање језика (прије свега његовог имена) стављено на *скупштинску расправу*, у нескалду са (уобичајеним и адекватним) поретком и приоритетом: лингвистика, политика (заснована на лингвистичким и социолингвистичким критеријумима), па на крају право. Не обрнутим редом, како се покушава у Црној Гори.²⁶ Питање језика у Црној Гори је тиме наопако постављено, дошло је на Скупштину и скупштин-

²⁵ Милош Ковачевић, *Српски језик између политике и лингвистике*, Слово, година IV, бр. 11, 26.

²⁶ Милан Шипка: „Не би требало да буде ствар устава да прописује име језика, него службену употребу језика уношењем у устав назив језика који већ постоји”, *Језик...* 144.

ски расправу (без стручне и друштвене верификације), и може се десити да из Скупштине рјешења буду наметнута струци, науци, народу Црне Горе, језику... Рјешења не би проистекла из језичке реалности и реалности везане за језик и његово именовање, не би била чак ни исход политичког договора.

6. Сматрамо да је садашња језичка ситуација у Црној Гори беспотребно исфорсирана и испроблематизована. У Црној Гори, као што је познато, службени је српски језик ијекавског изговора. Стандард који је у употреби у Црној Гори не разликује се од српског ијекавског изван простора Црне Горе.²⁷ Према томе, у Црној Гори се примјењују норма и стандард српског језика, који има (како налазимо код Павла Ивић) своју чврсту историјску вертикалу²⁸, утемељеност засновану на богатом културноисторијском наслеђу, научностручној елаборацији и разрађености, општедруштвеној прихватљивости, те самим тим једини је гарант стабилности и постојаности. Свако друго рјешење (*црногорски*, *српскоцрногорски* и сл.), било да се ради на промјени стандарда или не, производ је крајње неутемељене политизације језичке проблематике, те може довести само до разградње и фалсификовања. Пука и огољена политичка рјешења у језику (неминовно) воде томе да (свака) политичка промјена у друштву води и до промјене политике према језику (и језичке стварности). До овога неће доћи ако се схвати да језичка политика није само политика него и лингвистика, а и традиција и култура, и језик, и човјек који тим језиком говори.

²⁷ Често се као разлике наводе периферни примјери који су као факултативни или дублети присутни у правописима и правилним рјечницима везано за ијекавски изговор: нпр. варијанта *сјутра* у Црној Гори, *сутра* у осталом подручју (међутим, има ареала у Црној Гори у којима се такође употребљава *сутра*, а *сјутра* – изван Црне Горе); или *нијесам* у Црној Гори, *нисам* у др. ијекавским подручјима (овдје поготово не постоји јединственост: на знатном подручју Црне Горе употребљава се и *нисам*), а слично је и са осталим факултативним (или дублетним) облицима који су карактеристика српског ијекавског стандарда, као нпр. *предлог*, *препис*, *прелом*, *пресјек*, *преступ*, *речник*, који су у оптицају и у Црној Гори и у нпр. Републици Српској... Српски (и)јекавски стандард и његова реализација у Црној Гори није поларизован у односу на српски ијекавски стандард изван простора Црне Горе.

²⁸ Павле Ивић: *Језичко планирање у Србији данас*, Језик данас III /9, Нови Сад 1990, стр. 6.

Јелица СТОЈАНОВИЧ

ИДЕНТИТЕТ И СТАТУС СЕРБСКОГО ЯЗЫКА В ЧЕРНОГОРИИ
(в прошлом и в наше время)

Резюме

В настоящей работе автором рассматривается проблема идентитета и статуса сербского языка в Черногории в аспекте диахронии и синхронии. Автор пришел к выводу, что, территория современной Черногории, когда говорим о языке, и в аспекте диахронии, и в аспекте синхронии является неотъемлемой частью сербского языка. Поэтому попытки переименовать язык в Черногории неоправданы как с точки зрения лингвисти, так и с точки зрения социолингвистики. Современная языковая ситуация в Черногории искусственно осложняется. Официальный язык в Черногории – сербский язык иековского произношения. Языковой стандарт, который употребляется в Черногории, ничем не отличается от стандарта вне ее территории. Поэтому можно сказать, что в Черногории употребляется нормированный сербский язык, есть своя история, основой которой имеет богатое культурное наследие, который научно описан, который является общепотребительным, что гарантирует его стабильность. Любое другое решение (черногорский, сербскочерногорский и тому подобное), несмотря на то, идет ли речь о перемене стандарта или нет, было бы результатом вполне необоснованной политизации языка, которая может привести к уничтожению духовного бытия Черногории, которая может стать причиной многих недоразумений, междуусобиц, даже раскола.

